

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

A magyar Jób könyve

(részlet)

A *Sorsod művészete* egyáltalán nem könnyű olvasmány. E vers legékezebben bizonyítja azt, hogy Gérecz Attilát nemcsak rendkívüli, arkangyali sorsa és jelképpé magasztosult hősiessége miatt kell szeretnünk, nemcsak függelék vagy fark azon a sárkányon, amely lebeg – '56 emlékeképpen – felettünk, hanem költészetének olyan darabja, amelyet *kötelezően be kell raknunk összes olyan antológiánk minden kiadásába, amely az évszázadok magyar verseit fogja tartalmazni*. Hallatlanul klasszikusan felépített kompozícióval van dolgunk, amelyet ha megfejtünk, döbbenetes mélység tárul ki előttünk. Azt mondhatjuk, a Rákosi-féle kommunista zsarnokság azt a létfilozófiát volt képes létrehozni – természetesen az akarata ellenére – ebben a médiumban, akit Gérecz Attilának hívtak, amely nem különbözik a Jób könyvének létfilozófiájától.

Ha az ember előveszi Jób könyvét, rájön, hogy ez valóban az a hatalmas költemény, amelyet némelyek a világirodalom nagyjai között is a Biblia leghatalmasabb könyveihez sorolnak. A szerkezetét csak egy percre kell felidézmem, amely az alapötletet adja Miltonnak, majd Madáchnak: az Ördög és az Isten fogadásáról van szó; arról, hogyan lehet az embert megpróbálni, s hogy vajon megállja-e a próbát; ez a költemény lényege.

Itt, a *Sorsod művészetében* hasonló olvashatunk hallatlanul tömörített formában. *Ez a magyar Jób könyve*. Átváltozik az egész valami személytelenné; többé nem egy rabtárs a szenvedésben, hanem *maga a lélek szólal meg*. Abból az ittasságból, amely a létben elfogja és öntudatlanságából kiemeli: kezd visszaemlékezni saját múltjára, s már emlékezik arra, amikor ő még Mózes volt. (Petőfi, akihez annyiszor szokták hasonlítani és bizonyos joggal Géreczet, ugyanígy töpreng el egyszer a saját lelkének múltján; Petőfi, aki tizennégy éves korában olvasta el a Phaidont németül. Feltehető, hogy a nagyon kitűnő műveltségű Gérecz Platón is olvasott.)

A *Sorsod művészetében* e lélek egyszer Mózes volt, azután Buddha, végül Jézus. A fény a végén visszatér, mint megelevenülő princípiuma a Szentháromságnak, s ebben a formában tud már emlékezni a költő Jehovára, tud emlékezni a Pokolra, tehát pontosan azokat a teológiai és filozófiai problémákat veszi végig, amelyek a szenvedés értelmét a *Jób könyve* szellemében magyarázzák. Az egész „rabság” olyan perspektívát kap, *mint a szabadság anyaga, amelyből a szabadság is majd születik*, mert az ember végtelen, s a kibontakozását nem lehet megakadályozni.

A *börtönköltészetben*, amely tudjuk, hogy kiterjedt, s nem csak Magyarországon, én *ilyen megrendítő valómást az élet értelme mellett még egyet nem ismerek*. (Az előadás 2001. november 2-án hangzott el a Petőfi Irodalmi Múzeumban a *Sorsod művészete megjelenésére rendezett ünnepségen*.)

GÉRECZ ATTILA SORSOD MŰVÉSZETE

(K. S.-nak)

Már szinte én is látom azt a dombot, s a ház fehér falát, amint a lombok borulnak mind a mennyezet fölé. Mintha kezekkel arcát eltakarnák, s egy alvó gyermek égő, lázas ajkát nyújtaná sápadt csillagok felé.

Csak egy fényképet tudsz mutatni róla, hol úgy őrzik a fényt a vén diófa levelecskéi, mint a harmatot. A képen áll az idő..., csak a lelkünk borzong a széltől, mely róla eltűnt. – Dalolom azt, ami nyomot hagyott.

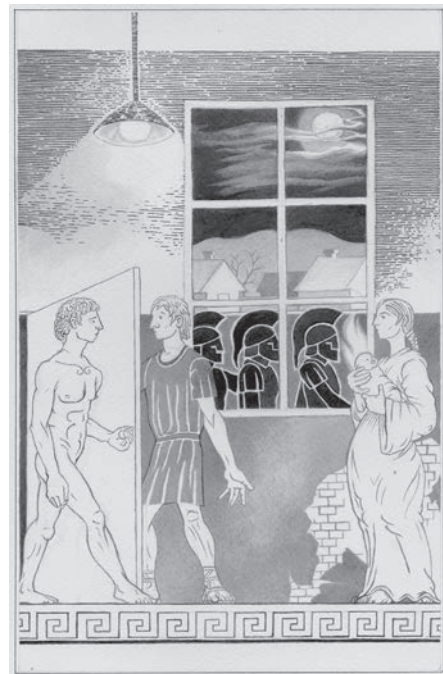
Feleséged úgy áll ott, mintha félig ő lenne törzse, mely gyümölcscsel érik, oly egyszerűen. Csak lánya két szemét (ághegyről visszatüző őszi harmat, a puha szirmok hordják – s belehalnak!) hordozza magán, mint az ékszerét.

Köröskörül virágok, fák – tavasz van. És ami nem látszik: valahol a gazban a fény egy kis bogár hátán ragyog; az imént nézte kislányod talán, zöld láng volt: most ott olvad mosolyán. – Dalolom azt, ami nyomot hagyott.

A két nő, mint a táj, csupa mosolygás. Mellettük, tán a napba néz szomorkás fintort vágva a kisfiad: Sanyi. Mintha átélte volna már kitépett virágok büntudatát: hogy csak szépek, s nem tudta volna még kimondani.

Egy fényképed van, és amit kivált még az élet határán, ahol az árnyék alakjuk átölelve megfagyott. Nézed, keresed jövőd arcaiban, hol múltad árnyék lett egy ferde síkban... – Dalolom azt, ami nyomot hagyott.

Rab vagy. S bár hited a sebek belepték, a sejtelem, hogy egyszer fölleled még utad nyomát, életre csábítóbb, s úgy kapsz az emberszíven, e törékeny, de cicomás és rideg köedényen, hogy kiigyad és összetörd, mint Jób,

kinek cserepet se dobott a Sátán.
Az ember kínja szól a kisedes száján,
akármily szép és édesen gagyog.
Ezért kell csókja, könnye asszonyodnak:
az ember szomjas és szomja nyomot hagy.
– Dalolom azt, ami nyomot hagyott.

Most csodálkozol, hogy a világ furcsán
megáll börtönök és kereszték csúcán.
A térgörbék, a négy dimenzió
megpördül ott, mint ujjadon a labda,
s ó, nincs erő, hogy onnan leszakadna.
– Pedig zsenge még, mint egy zöld dió.

Térnél vissza az útra – de csak emlék.
Keresed benne a lelked: a lelkét,
s csak vágyaidhoz hasonlíthatod.
S ha fáj – megölted! Gyilkosság van abban.
(A teremtsénel néha magasabban.)
– Dalolom azt, ami nyomot hagyott.

Megcsalt az út, elfáradtál, elég volt.
S ha eddig az volt: maradjon csak égbolt
a vén fa ott, a házatok fölött.
A szél, mely róla elszáll, mit is mondhat
neked, ki fogva tartod vigaszodnak –
a szél, a szél, mely lelkedért zörög...

– Verset írok SORSOD MŰVÉSZETÉRŐL.
Üzöm az ÉLŐT, míg lélekké sérül.
Ha megmintázom – mindannyi halott.
De mit én öntök köréjük: a forma,
olyan lesz, mintha Isten szobra volna.
– Dalolom őt, aki nyomot hagyott.

Te féled őt, kit Végtelennek vallnak,
hiszed bűnét, hogy kínálhat jutalmat,
s mert rászorulsz, még jobban szánlak így,
– vadócba oltott szegény rózsahajtás.
A szeretet csak művészet, nem vallás.
A szeretet nem szándék, de a híd.

A kő csak üt, ha hull, mert tehetetlen.
S az ember szól: „ha sárral összeverten,
de utad voltam itt – és meghalok...”
S ő megtisztít, hogy útját szebbé tegye.
A szeretet a lélek művészte.
– Dalolom őt, aki nyomot hagyott.

Csak ruhája a sors – a táj egy korszak.
S én féltve őrzöm, mi ruháján volt csak,
egy jel, virág, mi onnan leestem...
„Rajongó vagy” – szólsz, s lehet, igazad van.
Mégis én mondom ki az örök dalban:
vagyok, lelkem, a te szerelmesed.

Vagyok: a teljes, csillagokra válva.
Vagyok: az Isten sorsa; hogy világra
ő hoz, s én mégis világa vagyok.
Vagyok: a szomjú szarvas a pataknál;
bizonyosság, hogy többért vagy önmagadnál.
– Dalolom őt, aki nyomot hagyott.

Vallom, hogy van a létben bizonyosság;
bizonyos a szép, mert szomjúhózzák –
hogy nincs végtelen, míg énem a rész;
hogy vagyok, mert hiányzom Valahonnan,
s leszek, amíg vágy és fájdalom van,
mert nélkülem nincs beteljesülés.

Mert barlangok falára már és később
a kőtáblákra is én fogtam vésőt
parancsolván, hogy: „sokasodjatok!”
s úgy láttam jól – ki akkor voltam, Mózes –,
ha olyanak, ki hétszer bosszúálló lesz,
dalolom őt, aki nyomot hagyott.

Születtem, Buddha, kék kristályburokban.
És félttem – jaj –, hogy egyszer összeroppan
az ember, s nem bírja már a kint...
Szerettem, balgán bár vagy álmodóan,
de tudtam, önmagától kell megóvjam,
s én zártam rá a hús burát megint.

S kit félreértett nyolcvan emberöltő:
nem gyöngö isten, de Jézus, a költő,
az olajfák hegyén én jártam ott.
S én vagyok, ki most is megölellek,
vallak önmagamnak, vallom a lelket,
dalolom őt, aki nyomot hagyott.

Tudom, hogy szörnyű mély a kín a Földön,
s magam kell ismét, százszor összetörnöm,
amíg az űr fölé hidat verek.
De Jehovát és poklot én is hittem,
s az én harcomnál soha emberibben,
soha szebbért nem vívtak fegyverek.

És nincs erő, mely engem elveszítsen.
Énem: valami nélkül egész nincsen.
Az ember útja fönna a csillagok.
S nincs messze, honnan még messzebb ne
nyúlnék,
de tovább, tovább, s azon is túl még
dalolom őt, aki nyomot hagyott.

Lásd, előtted is szent a jel, s az emlék,
csak arcaimban nem ismerted fel még
korokon túl is örök önmagad,
s hogy a végtelen mégis a mi véges
szívünkéből nő; hogy lombja zeng – én édes
dalát hozom, s e dallam fönmarad!

Köröskörül virágok, fák – tavasz van.
Mert minden fény volt – akárhol a gazban,
s csak arcunk mosolyától lett nagyobb.
Szemek ragyogása tűz, mint a harmat,
s én ékszerét hordva virágnak, dálnak,
dalolom őt, aki nyomot hagyott.

Márianosztra, 56. március

Klauzál tér '56

Gérecz Attila emlékére

Jött két fiatalember piros-fehér-zöld karszalaggal, s becsöngetett. Akkor már az első emeleten lakott Attila mamája, mert a férje tíz éve meghalt, az egyik fia Svájcban, a másik Angliában élt, Attila, a legfiatalabb harmadik éve börtönben, s ő a háromszobás lakást elcserélte egy első emeleti kisebbre. Hozták a kezükben az igazolványt, azt mondták, Attila meghalt, a zsebében találták. Irén mama kiabált: Marica! Marica! Gyere le, baj van!

Marica lement, ott állt két nemzetőr, november nyolcadika volt, lehajtották a fejüket, s azt mondták, Attila tegnap több lövést kapott, a holtteste a Dohány utca 39-es számú házban van. Ha elmegy velük valaki, megmutatják hol.

Irén mama sírt, mert lelőtték a fiát, s mert nem láthatja, a köszvénytől hónapok óta nem tud kimenni az utcára. Úgye elmész, kérdezte a lánytól, fia leendő menyasszonyától, úgye eltemeted Attilát? Ha tömegsírba teszik, nem bírom ki, vagy tegyenek engem is mellé.

Persze, hogy elmegyek, mondta az immár örök menyasszony. A vázából egy kis csokor krizantémot adott a kezébe Irén mama, a két küldönc közre fogta, s elindultak.

Nem igaz, hogy nyugodt volt a város és csöndes. Csak Hruscsov képzelte, ha beküld négyezer-hatszáz tankot, kétszáz ezer katonát, egyetlen nap alatt leveri a forradalmat. Nem verte le. Alig léptek ki a házból, már a Podmaniczky utcán lőttek, s lőttek a Fasorban, a Király utcán végig, a Dohány utcán. Egyik golyó a másik után süvített el mellettük. A két fiatalember azt mondta, ha sietnek, nehezebben találják el őket, s még három helyre kell hasonló üzenetet elvinniük.

Egy telefonfülke előtt ájulásszerű rosszérzés fogta el Maricát, később tudta meg, hogy ebből a fülkéből lépett ki Attila, amikor a harmadik tank – a másik kettőt ő lötte ki – katonája megcélozta és egy sorozatot engedett belé.

A két karszalagos egy kapu előtt megállt, kinyitották. A kapualj két oldalán ülökék voltak és csúcsíves faborítás, olyan, mint a gyóntatószékekben, a kapualj végét egy másik ajtó zárta le, ott volt Attila. A földön feküdt, mintha aludna. Ballonkabátja volt rajta, amelyikben november negyedikén reggel elindult, összegombolva, kisimítva, és a magas nyakú, kék pulóver – a bátyja küldte Londonból –, az édesanyja adta rá, amikor október 30-án délben, a Gyűjtőből

hazaért. A mellére, vagyis inkább a szívére egy kis csomag vécepapír volt téve. A menyasszony ennek igen megörült, mert Attila verseket írt a börtönben – a földön térdelve, az ágy tetején, az esztergagépen, ahol lehetett –, s vécepapírra írta a verseit, mi másra írhatta volna. Azonnal elvette, otthon elolvastam, gondolta, legépelem és a többi mellé teszem. Csak ezután guggolt le, hogy megsimogassa a vőlegény arcát. Hideg volt az arca, nem csoda, éjszaka fagyott. Ahogy bejöttek az oroszok, egy csapásra elmúlt a meleg, októberi idő, a víz a tócsákban megfagyott, a levegőben megdermedt a lehelet.

Attila arcán, kabátján sehol egy csepp vér, felfoghatatlan volt, hogy tényleg nem él. Mit tegyek?, gondolta Marica. Jó volna hazavinni az édesanyjához, de mivel? Kivinni a térre és eltemetni? A negyven valahány kilométerrel? A karszalagos fiatalember elkészöntek, azt mondták, a következő állomásuk Zugló lesz, utána Rákosszentmihály, a volt menyasszony pedig azt gondolta, valahonnét szerez egy ásót, s majd segítséget kér. Becsöngetett az egyik, földszinti lakásba, lehet, hogy éppen a házmesteré, s megkérdezte, hogy van-e ásójuk. Miért?, néztek rá a bentiek sanda tekintettel. A kapu alatt fekvő halottat akarom eltemetni. Mondták, hogy nincs, s gyorsan becsukták az ajtót. De ekkor az egyik, udvari lakásból kijött egy fiatalabb férfi és nő, azt mondták, van ásójuk, és szívesen segítenek. Egy másik lakó is kijött, ő lepedőt ajánlott fel. Azt kérdezte: jó lesz használt, vagy legyen inkább új? Marica lesütötte a szemét, s maga se tudta miért, azt mondta, jó lesz a használt. Egy létrát hoztak elő valahonnét, Attilát belegöngyölték a lepedőbe, s ráfektették.

Nagyon hideg volt, mégis, hárman, négyen is csatlakoztak a létrás menethez. Valaki azt kérdezte Maricától: rokona, vagy ismerőse a halottnak? Ő lesütötte a szemét, s azt mondta, a menyasszonya, de az édesanyja és a testvérei helyett is ő van itt. Az asszonyok sajnálkozva néztek rá, az volt a szemükben, sokkal több férfi halott van, mint nő: honnét lesz ennek a szegény lánynak új vőlegénye? Pedig Marica és Attila valójában sosem volt menyasszony-vőlegény, csak szomszédok, ismerősök, lehetséges jegyespár, s a börtön hat éve óta szövetségesek valamire. Hogy mire, még nem volt idejük végiggondolni.

Attilát néhány héttel a huszadik születésnapja után tartóztatták le.

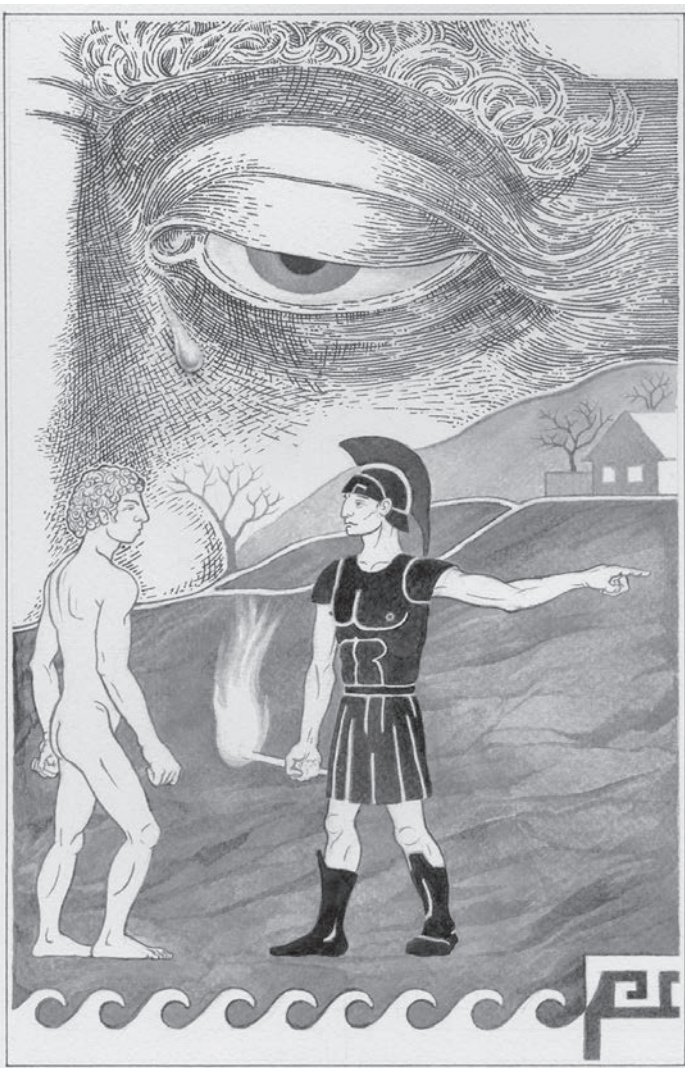
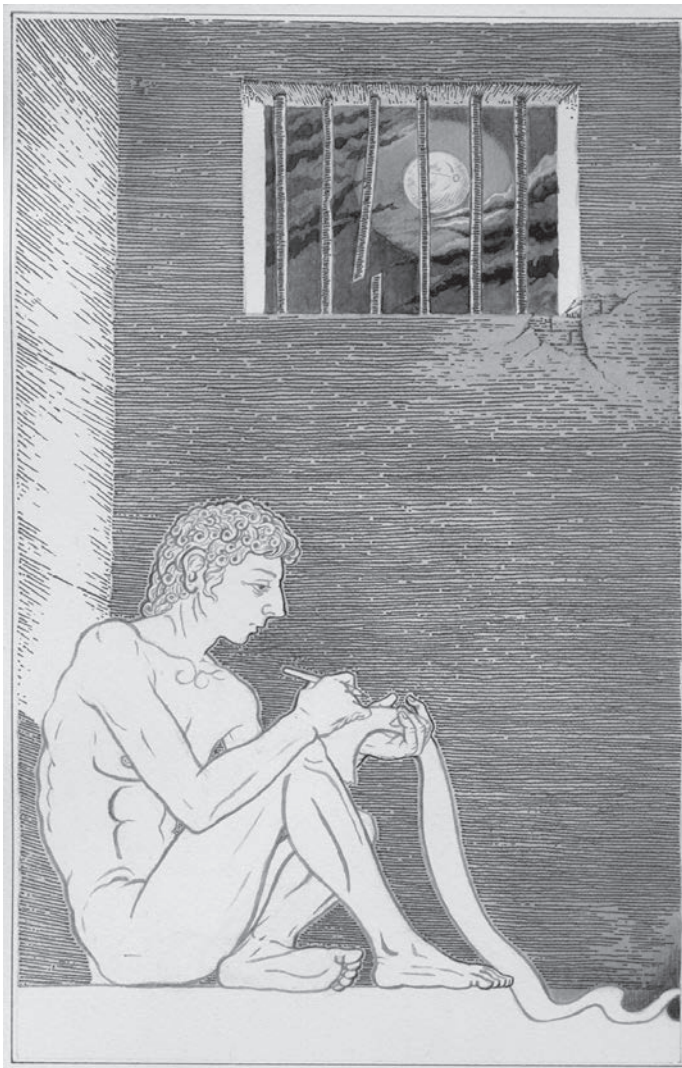
Mi fér bele húsz évbe? A gyermekkor. Az iskola. Ha katona akarsz lenni, katonaiskola. Háborús időkben a katonaiskolás háborúzni tanul, győz, veszít, esetleg fogságba esik. Tizenhét évesen a fogság is kaland, főleg, ha hamar véget ér.

Szabadulás után a nyertes fél katonája rendszerint befejezi az iskolát, a hadapródból tiszt lesz. A vesztes fél diákja nem fejezi be, de ha törekvő, esztergályos tanuló is lehet belőle. A munka mellett esetleg sportol, s mert jól ló, lovagol, fut, úszik – ez még a katonaiskola hozadéka –, nemcsak esztergályos, hanem öttusázó is lesz. Válogatott kerettag húszévesen. Mondhatnánk, ígéretes jövő áll előtte. Mindenütt így volna, csak Budapesten nem, 1950-ben.

A húszéves Attiláért egyik reggel rendőrök jöttek, letartóztatták. Úgy gondolták, hogy szabadidejében, amikor nem dolgozik a csepeli gyárban, amikor nem fut, úszik a Margitszigeten, nos, akkor kémkedik és összeesküvést szervez. Fél évig tartott a per, a Katonai Bíróság a huszonnyolc vádlottból négyet halálra ítelt, hármat közülük – egy nőt, egy egyetemi hallgatót, egy rendőr századost – a Fő utcában, a bíróság udvarán felakasztottak, a húsz és fél éves öttusázó és vasesztergályos tanuló tizenkét évet kapott.

Hát igaz ez? Hát lehet ez? Tizenkét év börtön a húszéveseknek? Nem létező hazaárulásért, szervezkedésért? Nem elborzasztó ez? Szabad ez? Milyen világ, ahol az ilyen megtörténhet? Vakondok, görények, ördögök világa? Hol fogtok bűnhődni ti bírák, akik száznál több halálos ítéletet hoztatok? Ügyészek, akik megácsoltátok az ítélethez az akasztófát? Ti börtönparancsnokok, akik rabtársaikkal verettétek félholtra a szökésből visszahozott fegyencet? Ti, akik húszéves lányokat, fiúkat küldtetek akasztófa alá? És délután végeztétek ki őket, a Fő utcai bíróság udvarán, azért délután, hogy a kötél és saját súlyuk akkor törje el a nyakcsigolyájukat, amikor száz méterrel odébb a menetrend szerinti sétahajón boldogságtól ittas emberek éneklék, hogy „Sétahajó lágyan ring a Dunán”.

Tizenkét évre ítélni húszéves fiatalokat? Hol bűnhődtek ti szörnyetegek? Reméljük, a pokol fenekén lesztek. A testetek iszapban,

mocsárban, a lelketek jégbe fagyva. Vagy forró vérfolyóban bögtök, segítségért könyörögtek, amíg eszeteket veszítitek a fájdalomtól. Vagy úsztok az árnyékszék mocskos levében, s a nyakatokat ördögök karmolják.

Azt gondoljátok, jóvátesz bármit, ha öt-hat év múlva magatokat ítélték halálra? Öngyilkosok lesztek? Gázzal a konyhában? Méreggel? Egy marék orvossággal? Inkább kértétek volna meg kedvenc hóhérotokat, hogy az ítélethirdetés után titeket akasszon fel, ne a fiatal nőt, a kereskedőt, a borbélyt, a tanárt, az egyetemistát.

Mi a börtön? Ordító őr, rugdosás, kübli, csajka, éhségstrájk. Büntetés, magánzárka koplalással, sötétzárka, végül koplalás nélküli magánzárka, majd minden előről. Téboly, öngyilkosság, állattá válás, vagy birkatürelem a túlélésért. Másfelől, a rabok egy része a szellemi elit java, politikusok, tudósok, feltalálók, írók, zeneszerzők papok és tanárok, egy kis szerencsével a börtöncella a legmagasabb szintű iskola, igazi páholy egy soha nem képzelt színházban.

És az idők is változnak, három év után váratlan „olvadás”. Az örök szelidebbek lesznek. Bocsánatot kérnek, maguk sem értik, miért voltak olyanok, amilyenek tegnap voltak. A börtönkönyvtár megnyílik, a rabok, ha

akarnak, olvashatnak. Sétálni sem hátra tett kézzel kell már, a műhellyé alakított, egykori kápolna előtt akár leülhetnek a fűre, beszélgethetnek, elmondhatják egymásnak a fejben írt verseiket. Idézhetik és újrafordíthatják Rilket, Heinét, Verlaine-t. Mi ez, ha nem szellemi műhely? Igazi költőiskola?

A várakozást tevékenység váltja fel, a börtönélet átváltozik egy új törvényekkel berendezett világgá. Minden megtörténhet. Nincs ajtó, cella, börtönfal, a rab, ha akar, gondolatban végigszágulhat az Andrássy úton, a Hortobágyon, eddigi élete minden helyszínén, képzelete zsákszámra teremtheti a szimbólumokat, s ha csak a félelmeit fogalmazza meg, attól is gyógyul. Mert a börtönben a vers lelki kenyér, életerő, öröm.

A váci börtönben a „költői műhely” tagjai rendszerint délután találkoznak. Valamelyikük egy hétfőn, vagy kedden magával hozza fiatal cellatársát. Vékony, magas gyermek, csillog a szeme, senki nem ismeri, ő pedig mosolyog és hallgat. Néhány héttel később verset hoz, első verse, huszonnégy és fél évesen írta.

Így bocskorosan ügye megnevettek, hogy márványt törni hegynek indulok?

A verset Attila írja. A darócruhás, volt hadapród és vasesztergályos tanuló, soha nem gondolt rá, hogy verset írjon. Elég volt hoz-

zá egyetlen részvétel a költői műhely óráján, hogy megírja első versét. Azután újabb és újabb verseket ír. Fényről, csillagfényről, verőfényről, alkonyi fényről és visszfényről. Rableányokról és elképzelt szerelmekről. A versek egyre jobbak lesznek, a váci költőtársak javítják, tanítják és biztatják fiatal társukat. Attila is, mint a többiek, vagy fejben írja a verseit, vagy vécépapírra, nemegyszer kübli felett, kincset érő ceruzacsonkkal.

Szeretni tanulnak bennem a szavak.

A fiatal rab költői pályája néhány hónap után mégis megszakad. Attila nem tud ellenállni a nagy kalandnak, a szökésnek. Miért szökött meg? Csak azért, mert a nagy árvíz idején a börtön faláig, ablakáig feljött a Duna? Vagy, mert feltámadt benne a sportoló? Mert győzni akart? Végre megint győzni? Vagy, hogy bebizonyítsa, aki győzni akar, tudjon veszíteni is?

A megáradt Duna három méterrel a börtön ablaka alatt folyt el, hullámozott, csobogott. Attila negyedik éve rab, s még nyolc éve van hátra, kifűrészelte ablaka rácsát, majd – sötétedés után – előre eltervezett mozdulatokkal, ruhástul, bakancsostul, belevetette magát a Dunába. Kiszámította, negyven métert kell úsznia víz alatt, hogy kikerüljön az örök látótávolságából. De miért ne? Tud ő ennyit víz

alatt úszni akkor is, ha több mint három éve nem próbálta, ha tizenégy fokos a víz, akkor is. Kötött pulóvere háromszor beleakadt a szögesdrótra, a lába görcsöt kapott, de kijutott a reflektorok fényköréből.

Elérni a sziget csúcsát, utána át a túlsó partra, Tahitófaluba. Ha már ott lesz, megnyerte az első játszmát. Vihar jön, jeges zápor, mennydörgés és megint izomgörcs, reszketés, de szerencsére már a szigeten van, egy gyümölcsösben, a fákat koronájukig ellepi a víz.

A börtönben amint észrevették a szökést, csónakokkal üldözni kezdték a rabot. Ők is elérték a szigetet, s nemcsak elérték, hanem körülrítették. Attila ekkor éppen egy almafa mellett áll, korán érő nyári alma, a kedvence, a zsebébe gyömöszöl egyet. Azután eszébe jut, hogy amikor egy társuk legutoljára megszökött közülük, a smasszerek saját rabtársával verették össze a börtönudvaron, harminc perc alatt valóságos gyurma lett a teste, Attila ekkor mély lélegzetet vesz, lemerül, s a csónakok alatt átússza az üldözők gyűrűjét. A vihar most jól jön, a csónakosok nem látnak, nem hallanak, ő pedig partot ér.

Az győzhet csak az utolsó hajrán, aki a soránál nagyobb.

Ezt a verset nyár végén írja, természetesen újra börtönben, vagy a Kozma utcai Gyűjtőben, vagy már újra Vácott.

De még nem tartunk ott, most még szabad ember. A túlsó parton bezörget egy házba, szökött rab vagyok, mondja, a váci börtönből. Az első család elzavarja, a második beengedi. Ruháit megszáritják, enni kap, éjszaka szalmán és pokrócon alhat, reggel irány Budapest. Tudja, bárhova mehet, csak anyjához, rokonokhoz és ismerősökhöz nem. Ki tudja, mióta figyelik őket?

Két, kalandos nap, váratlan találkozás korábbi szerelmével és a vőlegényével. A vőlegény éjszakai szállást ajánl fel a szökevénynek, Attila, aki az úszástól, éhségtől és kimerültségtől az ájulás határán van, elfogadja. A vőlegény egyenesen a rendőrségre megy, feljelenti a szökevényt. Nem félelemből, nem féltékenységből, hanem politikai meggyőződésből. Állampolgári kötelességből. Vesszen a nép ellensége! A szökevény kézre kerítésére nevetségesen sok embert mozgósítanak, civilek, egyenruhások figyelik az utcákat, tereket, a városból kivezető utakat. Mikor Attila a hosszú, mély alvásból felébred, a vőlegény megérkezik, s amikor felajánlja, hogy bárhova akar menni, elkíséri, Attila tudja, hogy vesztett, a nyomában vannak

Kissé véres, de rövid közelharc, az utcán két, civil nyomozó leteperi Attilát, hátrakötik a kezét, egy autóba lökik. Mit mond nekik a szökött rab? „Meg kell mondanom, ezt bravúrosan csinálták.” Ők egymásra néznek, s zavartan azt mondják. „Szó, ami szó, te is.”

Egy budapesti börtönbe viszik a szökevényt, sikkasztók, tolvajok hallgatják az új

rabtárs történetét. Ilyen ember kellene nekem, mondja Józsi, a főnök. Ha kiszabadulsz, gyere hozzám. Hány kilód van, öcsi, kérdezi a másik? Kiló? Tizenkét mázsa! Nem igaz, lihegik a rabok. Miért kaptad? Összeesküvésért. Hány éves vagy? Huszonnégy. Nem lehet! Elmegy az eszem!

Tárgyalás, ítélet, a hátralevő nyolc év mellé további három év szigorított. Előbb a Gyűjtőbe viszik, azután vissza Vácra. És nemcsak a rabok, hanem a börtönőrök is büszkék rá, vakmerő szökésére, úszására. Ismeretlenek dédelgetik, ajándékat, enniválót küldenek neki. Azt üzenik, írja meg Vácot, Márianosztrát, a Kisfogházat. „A börtön eposzát.” De Attila a szigorított borzalmaitól összeroppan, éhségstrájk, rabkórház, s csaknem a halál árán csikarja ki az engedményt: nem kell magánzárkában lennie. Dolgozhat. Esztergagépen. Hát, nincs oka, hogy örüljön? Dehogynincs!

Hej! Ma meghempergős jókedvembe' vagyok, szemem is másképpen, kislejtőn ragyog.

Mikor itt tartunk, még 1955-öt írunk, majd 1956-ot. Az országban heves politizálás folyik, egyik gyűlés a másikat éri, egyletek, körök, vitaforumok alakulnak, naponta kerülnek szóba a demokráciát és a hazafias érzületet ért sérelmek. Közbeszéd tárgya lesz, hogy az orosz katonák jogtalanul tartózkodnak az országban, a vezetést arra alkalmatlan emberek bitorolják. A diákok fejében már fogalmazódik a Kiáltvány, amelyet majd október 23-án felolvasnak. Kitér a forradalom, hét-nyolc nap múlva a börtönök ajtaja is megnyílik. Miközben folynak a tárgyalások a forradalmárok követeléséről, már özönlenek az országba az orosz tankok és katonák. Mindössze néhány nap, amelyet a börtönből szabadult rabok a családjuk körében, vagy az utcán, vagy a harcokban eltölthetnek. Utána aki túléli – mi más tehetne –, amilyen hamar tudja, elhagyja az országot.

A lepedőbe csavart halott és a csöpp gyászmenet az úttest közepén megy, öreg macskaköveken. A Dohány utca sarkán egy fiatalember rámutat az egyik épületre, s azt mondja: ott, a legfelső emeleten volt az utolsó, harci állásuk. Előtte a Rákóczi úton harcoltak – a Corvin áruházban főztek nekik meleg ételt –, azután a tankok miatt átjöttek ide, a Continental Szállóba.

Te is ott voltál, kérdezik a fiatalembert? Ott. Fegyveretek is volt? Hármunknak egy puskája volt, s neki – a halottra mutat – Molotov-koktélja. A Rákóczi úton már kilőtt vele két, orosz tankot.

Három óra múlt, süt a nap és fagy, mintha az időjárásnak az volna a dolga, hogy egyszerre fénybe és dermedésbe taszítsa az embereket.

A fiatalember a körüt és a Dohány utca keresztveződésére mutat – az egyik tank itt állt, mondja, a másik meg ott, a Rákóczi úti bejáratnál. Neki – most Attilára, vagyis a lepedőbe göngyölt holttestre mutat – az volt a terve,

hogy Molotov-koktéllal kifüstöli mind a ketőt. Kinézett egy házat, ahova majd bemegy, s az emeleti ablakból megcélozza a lánctalpast. De még világos volt, meg kellett volna várnia, amíg besötétedik.

Miért nem várta meg? – Marica kérdezte sirástól elfúló hangon. – A létrát vivők úgy döntöttek, leteszik a terhüket, amíg a beszélgetést befejezik.

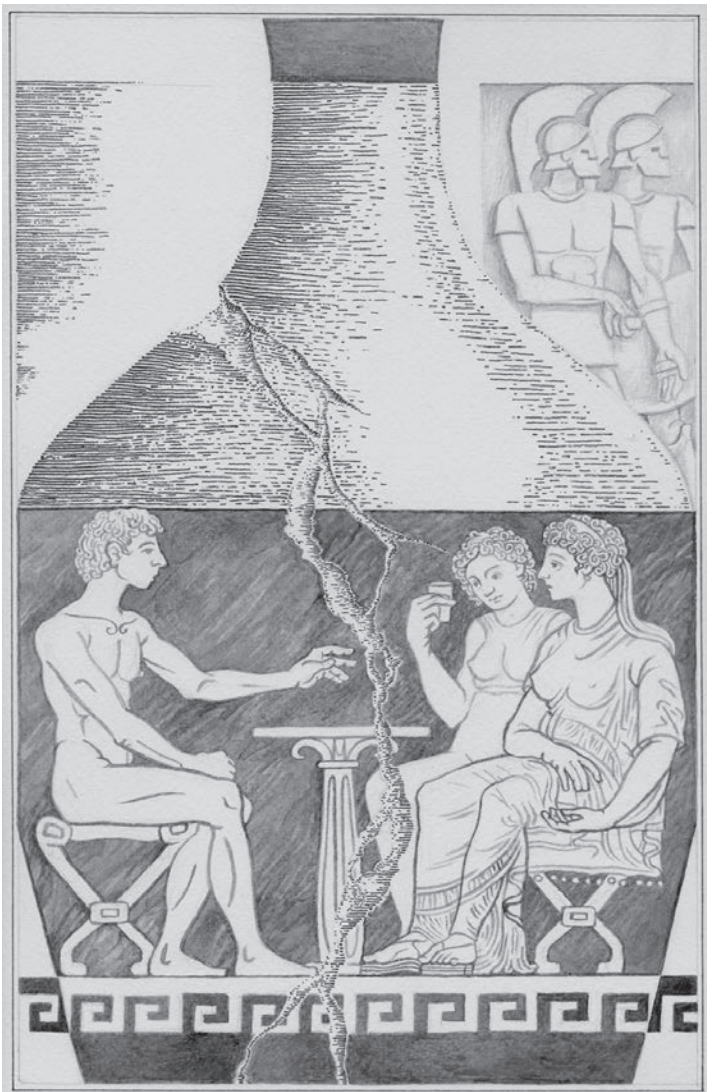
A harcostárs – vagy csak szemtanú? – a túlsó oldalon levő telefonfülkére mutatott. Először átment oda, a fülkéből felhívta a mamáját. Sokáig gyözködte, hogy: nem és nem! Most nem mehet haza! Lehet, hogy éjszaka hazamegy, de most még nem. Kijött a fülkéből, kilesett a tankra, a Rákóczi út felé, azután felnézett a kiszemelt házra. A tankista, szerintem, már akkor célba vette. Kiabáltunk neki: még ne menj! Hallod? Mindenre lőnek, ami mozog. Mindjárt besötétedik. Félor! Húsz perc! Hallod, Attila? Ne menj még!

Felnézett ránk, egy kicsit gondolkozott, azután döntött. „Tudok én futni!” Ez volt az utolsó mondata, s rohant. Ahogy sejtettük, úgy történt, abban a pillanatban, amint lelépett a járdáról, a tankista lőtt. Attilának megrogyant a térde, de a lendület még átvitte a túlsó oldalra, a járdán esett össze. Olyan közel volt az egyik kapuhoz, hogy a házbeliék – sötétedés után – könnyen be tudták húzni. A halottal egykorú, vagy talán egy kicsit idősebb fiatalember elhallgatott, mélyet lélegzett, s hozzátette: hat vagy hét lövést kapott, legalább egy a szívét érte.

A férfiak felvették a létrát, a temetési menet befordult a Klauzál utcába, szótlanul mentek. A fiatalember nem ment velük, ő már elbúcsúzott Attilától.

Marica ujjai a cérnakesztyűben gémberegni kezdenek. A koporsóról, a létráról az jut eszébe, őt meg hordágyon az iskolába vitték, amikor vizsgáznia kellett. Tizenegy évesen eltörte a csigolyáját, gipszágyban kellett fekdünie, így tudott csak levizsgáznia. Magántanuló lett, másnaponként jött hozzájuk egy érettségiző diák, hogy tanuljon vele, vizsgáznia pedig hordágyon, mentőautóval vitték be az iskolába. A mentő elszárgult vele a gimnáziumig, ott a hordággal együtt kivették, felvitték az emeletre, be az igazgatói szobába, ott le a földre, az igazgató asztala elé. Odagyültek a tanárok, kérdéseket tettek fel, ő fekvé válaszolt, így zajlottak le a vizsgák. A huszonnégy éves Marica nem érti: miért ez jutott eszébe? Miért most? Inkább sírni szeretne, de nem tud. Miért nem tud? Lehet, hogy akit a létrán visznek, nem is Attila, aki mögötte megy, nem is ő.

Szembe velük négykerekű kocsin egy rongyos ruhás férfi koporsót húz. Mögötte idősebb férfi és nő, mennek, megállnak, sírnak, egymásra dőlnek. Akik sírnak, a szülők, a koporsóban egyetlen fiuk. Marica fejében megfordul: nem kellett volna mégis Irén mamához vinni Attilát? Kaphatott volna ő is koporsót,

nem így, lepedőbe csavarva és létrán. De ki vitte volna haza, s hogyan?

A Klauzál utcában egyik műhely a másikat éri, szabó, cipész, üveges és képkerepező, szorgalmas mesteremberek negyede, majdnem minden ház alsó szintjén üzletajtó, kirakat és ablak. Valamennyi műhely ajtaján és ablakán rács, sokféle, remek vasrács. A szabad világ rácsai! A tulajdonos akkor húzza le és akkor nyitja fel, amikor akarja.

Amikor legközelebb megpihennek, Marica elmond három verset. *Arcod, Beszélő, Kenyérren és vízen*. A gyászmenet döbbenet hallgatja. Mi az, amit mondott? Ki írta? Vers, mondja Marica, az ő versei. Akit temetni viszünk. A gyászolók közül egy asszony sírva fakad, a többiek kérik, mondja el újra, legalább a harmadikat.

Marica még három verset elmond, a menet megilletődötten hallgat, a menyasszonynak folynak a könnyei. Végre sírni tud.

Mennek tovább, már az utca felénél tartanak. Az egyik ház falán mésszel festett szavak: *Se kapitalizmus! Se szocializmus! Szabadság!* A kapualjban egy fiú és egy lány csókolózik. Marica, hogy ne fájjon az összefonódó fiú és lány látványa, elfordítja a fejét, s gyorsan megkérdezi: Milyen utca is ez? Klauzál. És a tér? A tér is, mondják.

Erre megkérdezi: Ki is volt Klauzál? Ő már ilyen.

Egyik, Dohány utcai kísérő készségesen elmagyarázza. Földművelési, ipari és kereskedelmi miniszter 1848-ban, a Batthyány-kormányban, a forradalom előtt a liberális ellenzék egyik vezetője.

Alacsony, kopasz ember csatlakozik hozzájuk, ő itt lakik, mondja, sőt, itt született, ebben az utcában, s akár hiszik, akár nem, a környéken még húsz évvel ezelőtt is minden utcának német neve volt. Kleine Feldgasse, Grose Feldgasse, König strasse... A Schiebel gőzfürdője meg a Kiskereszt utcában volt, a tulajdonos minden évben ötven ingyenjegyet osztott ki a rászorulóknak között.

Jól jönne most is, bólogatnak, de még mennyire, majd az egyik ablakból rádió hangja süvít ki. „Itt a szabad Rákóczi Rádió! Ne tegyétek le a fegyvert!”

Kiérnek a térre, váratlanul szemükbe süt a nap. Anynyi fény zúdul rájuk, hogy csak hunyorognak, egyszer

a fénytől, egyszer a sötétségtől nem látnak. A létrát leteszik a földre. Itt jó lesz?, kérdezi az egyik koporsóvivő. A gyászmenet zavartan hallgat – honnét tudnák, hol lesz jó. De ekkor kabátban és csizmában egy fejkendős asszony áll eléjük otthonosan, mintha ő volna a temetőőr, vagy a gondnok, s azt mondja, hogy itt jó. Álla alatt megoldja a kendőjét, felajánlja, ha kell, szerez még egy ásót, s még egyszer mondja, hogy igen, itt jó lesz.

Három óra lehet. Az ég fénylik, a felhők fénylenek, aranyfüst a novemberi fény. A kendős asszony visszajön, tényleg hoz egy ásót, s azt mondja, hogy tegnap itt díszlövéllyel búcsúztattak egy tizenhat éves fiatalembert, aki fegyverrel a kezében esett el. A Dohány utcai Attilára mutatnak, neki Molotov-koktélja volt. Marica azon gondolkodik, hogy Attila minek örülne jobban: Díszlövésnek? Beszédnek? Éneknek?

Az ásót átadják egymásnak a férfiak, mind egyikük kifordít valamennyi földet. Amikor elkészülnek, a rádióból újra kiáltás hallatszik. „Nem tesszük le a fegyvert! Segítetek! Segítetek!”

A nap éppen lement, már csak az ég világos, a házak felől közelít a sötét. A kiásott sírhely elég hosszúnak és elég mélynek bizonyult ahhoz, hogy a halottat beletegyék. Meg sem

beszélték, mégis, amikor Attilát beleteszik az éppen csak sírnak nevezhető mélyedésbe, mindenki mondott egy búcsú mondatot.

Meghalni nem kudarcs, nem vereség! Meghalni huszonnégy évesen bátor és nagyszerű cselekedet! Büszkék vagyunk rád, két tankot kilőttél! Meghaltál értünk! A szabadságért! Marica hangja halk és eltökélt. Nem veszítetek el, mondja, soha nem foglak elveszíteni.

A férfiak elkezdik szórni a földet, aki meg nem szórja, dermedten nézi: még néhány perc, s a test eltűnik egészen. Keze, szeme és szája a föld alatt, egy másik világban lesz.

Az ásó emberek igyekeznek igazi sírhantot formálni a földből. A házaspár, amely elsőként ajánlotta fel segítségét, amíg a férfiak lapátolnak, ki tudja honnét, egy deszkadarabot szerez, s beleszúrja a földbe, mint ideiglenes fejfát. A csizmás asszony két gyertyát hoz, meggyújtja, mély hangon, mint egy kántor, énekelni kezd: „Jézusomnak szívében megnyugodni jó.” Amikor befejezi az éneklést, azt mondja, hogy itt a téren piac volt valamikor, az anyja még idejárt árulni. Róka gombát és vargányát árult, háromkor kelt, hogy ötre ideérjen.

Már sötétedik, amikor elindulnak. Valahol megszólal egy vékony, kis harang, igaz, csak egyet üt – negyedet jelenthet. Marica mégis úgy gondolja, Attiláért szól.

A Dohány utcaiak közül valaki azt mondja, hogy a téren, ahol most a sírok vannak, húsz-harminc év múlva talán fákkal körülvett emlékpark lesz, s emlékmű a halottaknak. Vagy játszótér padokkal, hintával és csúzdával, mondja másvalaki. A földszinti házaspár karon fogja a menyasszonyt, s azt mondja neki, hogy most visszamegyünk hozzánk, nálunk alszol, majd reggel, világosban hazamehetsz. Mennek, s csodálatos módon amíg az utca végére érnek, a közelben egyetlen lövés nem dördül el, csak közeledő ágyúszó hallatszik valahonnét.

A Klauzál utca utolsó háza előtt nagy erővel felhangzik a rádió. Valamelyik lakásból jön a hang, a rádióban verset mond egy színész. „A te katonád voltam Uram!”, zeng végig a Klauzál utcán. Talán egy téren, sok ember előtt mondhatja a verset, mert a közönség lelkesen ismétli, „A te katonád voltam Uram!” Azután újra a színész: „A te seregdedben harcoltam.” És megint az utca: „A te seregdedben harcoltam.”

A vers abbamarad, valahonnét, nem lehet tudni, hogy a rádióból, vagy a térről géppuskasorozat, véget nem érő tratata. Majd jajveszékelés, sírás és ordítás.

Történetünk itt véget ér.

Ötven év múlva október 23-án, az Írószövetség házában falán, majd a Klauzál téren felavatják Gérecz Attila, a huszonnégy éves, hősi halott emléktábláját. ♦♦

(Megjelent a szerző *Életünk, halálunk című kötetében. Helikon Kiadó, 2008.*)